

УЛОГА РЕЛИГИЈЕ У ФОРМИРАЊУ СРПСКОГ ПОЛИТИЧКОГ ОБРАСЦА**

Сажетак: На формирање српског политичког обрасца утицало је много различитих фактора. У овом раду аутор ће се фокусирати само на један од њих – религиозни и поставља истраживачко питање – каква је била улога религије у формирању српског политичког обрасца и каква је њена улога данас? Као једну од најзначајнијих историјских чињеница које су утицале на политички живот Србије аутор види припадност хришћанству, или прецизније, православљу и православној традицији. Кроз векове православље је, кроз деловање Српске православне цркве, пратило развој државности Србије, одржавало идеју државности онда када није било државе и помагало онда када је помоћ била најпотребнија. Самим тим, српска политика је кроз векове била под утицајем религије. Пратећи тај утицај аутор ће покушати да закључи како је та веза утицала на формирање српског политичког обрасца и нарочито, каква је њена улога данас.

Кључне речи: политички образац, Србија, религија, православље, политика, улога, функција, формирање

* marko.vekovic@fpn.bg.ac.rs

** Овај рад је рађен у оквиру пројекта „Цивилно друштво и религија“ (179008) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

Матићева поједностављена типологизација својстава и саставница српске политичке баштине нам говори да у позитивне особине српског политичког обрасца можемо убрајати: а.) вишак колективног идентитета, самопоуздање, понос, б.) слободарство и независност, борбени дух отпора, в.) епско и херојско, славна прошлост, г.) индивидуализам, заједничност и саборносту и д.) отвореност, дружељубље и гостољубље. Свака од ових одредница има своју негативну страну, и то: а.) самопрецељивање, виолентност, честољубље, хвалисавост, б.) подаништво (рајетинство), подложност манипулацијама и аутократским вођама, в.) еуфоричност, осиноност, осветништво, инертност, г.) неслога, сурењивост, анархичност и д.) лаковерност, неповерење, отуђивање од политике и државе. (Матић, 2000: 105-106).

Преглед политиколошке литературе о истраживањима на тему српског политичког обрасца, као и политичког обрасца уопште, указују на закључак да ова тема није довољно заступљена у нашој академској јавности. Оно што се такође да примјетити јесте да је појам политичког обрасца углавном био истраживан као дио политичке културе и традиције, и то нарочито од обнове и конституисања српске државности и нације почетком XIX вијека. Записи које су нам оставили прије свега Јован Дучић, Владимир Дворниковић, Јован Цвијић, Драгиша Васић, незаобилазни Иво Андрић, те Милош Црњански и Слободан Јовановић, Петар Цацић и остали, са њиховим различитим стиливима и естетским формама, свакако да представљају полазну тачку за осветљавање ове, чини се, замрачене фигуре српског политичког обрасца. Свакако да је најцеловитију књигу на ову тему је написао Милан Матић, *О српском политичком обрасцу* (Матић, 2000), те ће нам она служити као главна теоријска основа рада.¹

Са друге стране, литература нам такође показује једну мањкавост у научном и методолошком смислу. Сви ови списи, заједно са Матићевог књигом, представљају један генералан, наративни, општи поглед на проблем који чак није ни дефинисан како треба. Тако да се стиче утисак да је у српски политички образац стављано „све и свашта“ а објашњено мало тога, или ништа. Живот на Балкану, који су још стари Римљани звали „*промаја*“, је утицао на то да Срби буду под утицајем разних фактора, од којих је сваки оставио барем мали утицај на њихову политичку културу и политички образац. Пуко набрајање фактора (дескрипција) нам помаже да увидимо генералну слику о политичком обрасцу у Срба, али аутор сматра да сваком од њих треба приступити са великом пажњом и интересом. Наша полазна тачка у овом раду, и хипотеза који желимо да докажемо, јесте да је српски политички образац настао као као резултат међуодноса религије и политике на српским просторима, те да је стога важно указати на улогу коју је религија имала у његовом формирању. О религиозности Срба је истраживано и писано много. Кроз

¹ Матићева поједностављена типологизација својстава и саставница српске политичке баштине нам говори да у позитивне особине српског политичког обрасца можемо убрајати: а.) вишак колективног идентитета, самопоуздање, понос, б.) слободарство и независност, борбени дух отпора, в.) епско и херојско, славна прошлост, г.) индивидуализам, заједничност и саборносту и д.) отвореност, дружељубље и гостољубље. Свака од ових одредница има своју негативну страну, и то: а.) самопрецељивање, виолентност, честољубље, хвалисавост, б.) подаништво (рајетинство), подложност манипулацијама и аутократским вођама, в.) еуфоричност, осиноност, осветништво, инертност, г.) неслога, сурењивост, анархичност и д.) лаковерност, неповерење, отуђивање од политике и државе. (Матић, 2000: 105-106).

таква истраживања давана су и рефлексije на међуоднос религије и политике у Срба, кроз који је и стваран посебан српски политички образац. То је оно што и желимо да докажемо у овом раду. Дакле, сама религиозност није централно питање овог рада, већ однос религијског и политичког у Србији. Делимично се слажемо са Драгишом Васићем који пише „...Срби нису веома религиозан народ. И оно што је најмање тачно, то је: да је религијско веровање играло првенствену улогу у њиховим акцијама. Ко год ово тврди, тај говори без икаквог познавања о Србима.“ (Васић, 1992: 208). Али и додаје „Истина је, да се њихови преци у почетку прошлога века беху подигли за „крст часни“. Али та борба значила је просто борбу за одбрану њихове вере, у колико је она била гоњена у циљу уништења српскога имена; она је значила борбу да би се слободно веровало и да би се тако очувало национално јединство. *Религијско и национално заиста је значило једно исто* (курзив М.В.) и утолико је она борба имала верско обележје.“ (Васић, 1992: 208)

Управо из тог разлога, аутор ће се у овом раду бавити местом и улогом религије у српском политичком обрасцу, као једном од најважнијих историјских фактора који су утицали на профилисање српског политичког обрасца, што ће овим радом покушати и да докаже. Стога, истраживачко питање овог рада би се могло дефинисати на следећи начин – каква је улога религије у формирању српског политичког обрасца кроз историју до данас?

Да бисмо одговорили на наше питање, морамо прво да одговоримо на једно друго веома важно питање, а то је – шта се подразумева под појмом „политички образац“ и каква се веза може направити између њега и религије? Наредно поглавље ћемо посветити овом питању, за које сматрамо да је веома важно и да представља основу за даљи рад.

Политички образац и религија

Политички образац свакако је нешто што не може да настане у кратком временском року. Дакле, он би требао да представља један поглед уназад, како би нас спремио за корак унапред. Као такав, политички образац би требао да има улогу *hard disc* - а модерних рачунара, мјесто у којем се складишти сва културна и политичка традиција и баштина једног народа, мјесто гдје се налазе упоришта за сваку идеју и политичку акцију, и мјесто гдје оне остављају неизбрисив траг и чувају се за нека следећа покољења. Са друге стране, слично се може рећи и за политичку културу, те са тог становништва се може закључити да су ова два појма уско повезана. Поставља се онда следеће питање, какав је однос политичке културе и политичког обрасца?

Ако прихватимо дефиницију политичке културе као „део опште културе једног друштва који обухвата вредности, уверења, ставова, симболе, склоности и обрасце понашања у односу на политику и политичка питања као она питања која се односе на опште услове заједничког живота у једном друштву и на избор праваца и циљева укупног друштвеног развика (управљање развојем)“ (Матић, Подунавац, 1993: 830) онда би се могло рећи да је политички образац само једна од рефлексција политичке културе. Али, да ли постоји културни образац? Према Слободану Јовановићу, да. Али Јовановић примећује да је стварање српског културног обрасца било испрекидано непрестаним борбама и ратовима са разним непријатељима, те да је у таквој атмосфери стварање једног културног обрасца немогуће. Он сматра да „наша интелигенција није пресадила никоји стран културни образац, нити је из културних елемената нашег народног живота израдила један оригинални образац“ (Јовановић, 1992: 231). Управо и наши културни делатници (између осталих Доситеј Обрадовић, Петар II Петровић Његош, Светозар Марковић и други) кроз историју нису били у стању да оставе иза себе културни образац, већ само национални и политички. Јовановић са жалом пише као и нас није постојао неки делатник као Бернард Шо који је у Енглеској „претресао општепримљена мерила вредности“ и да из свега тога произилази да „у наш није било ни културног обрасца ни покушаја да се он изради. То је празнина тим осетнија, што је културни образац нужна допуна у националном и политичком обрасцу...“ (Јовановић, 1992: 231). На том трагу можемо читати и Андрића који пише „Сувише је овај народ патио од нереда, насиља и неправде, и сувише навикао да их подноси са подмиклим роптањем или да се буни против њих, већ према временима и околностима... Понекад се човек пита да није дух већине балканских народа заувек отрован и да, можда, никад више неће ни моћи ништа друго до једно: да трпи насиље или да га чини.“ (Џацић, 1987: 5). Но, да се вратимо на политичку културу. Традиција и социјализација, као два основна чиниоца у настанку и преношењу политичке културе (и културе уопште) на појединце утичу и на стварање „колективних образаца идентификације, колективног духа, обичаја и склоности, заједничког етоса и приступа решавању отворених проблема заједнице“ (Матић, 2000: 18). У оба чиниоца се може приметити присуство религије и верских идеја. Традицијски обрасци се формирају вековима и под утицајем „најзначајнијих историјских догађаја, искушења, или колективних подухвата и често се везују за појаву и улогу великих личности, које временом добијају симболички, а у случају народних великана и магијски и светачки значај и ореол“ (Матић, 2000:

18). Улогу религије у историји је сјајно описао и Мирча Елијаде који каже „без религије, историја је само пепео“ (Јевтић, 2009: 12).

Као пример значаја традиције за историјску судбину једног народа Матић узима пример Јевреја, који су изгнани из своје постојбине 132. године нове ере, а вратили су се тамо тек 1948. године. Апсолутно се слажемо са Матићевим примјером, али питамо следеће – колико је могуће посматрати Јеврејску традицију независно од јеврејске религије? Аутор сматра да је скоро немогуће направити разлику између вере и традиције Јеврејског народа, те да у складу са тим није традиција спасла Јевреје од присилног нестанка са земљине кугле, већ је то била управо њихова вера, која је окосница њиховог базичног идентитета. Управо је и тај верски идентитет послужио као камен темељац успостављања јеврејске државе, скоро две хиљаде година после.² Чини нам се да је слична ситуација и код односа традиције српског народа и православља. Припадност православљу је, ако не најважнији, онда сигурно један од најважнијих одлика српске традиције. А ако традицији чини основу политичког обрасца, онда је више него јасно да православље заузима важно место у српском политичком обрасцу. Са друге стране, аспект социјализације се односи на „процес социјалног учења којим појединци и друштвене групе стичу релативно трајне оријентације и обрасце понашања у вези са политичким институцијама, процесима и вредностима“ (Васовић, 2007: 52). Значај традиције и социјализације за политички образац се види и кроз константност неких идеја и појмова у њима. Свакако да је религија један од њих, односно један од оних елемената који „стичу право на конститутивне елементе истинске националне идеје“ (Матић, 2000: 23). У складу са тим, српска идеја се може замислити као „скуп највиших и најбољих достигнућа једног народа у читавом његовом досадашњем развиту, као избор његових најбољих тековина и вредности, онога што будућим нараштајима може послужити као мера, полазна основа и циљ будућих, још виших остварења, као идеал коме треба тежити“. У том смислу, Матић се слаже са Берђајевим који пише о руској идеји која обухвата не само ономе што руски народ мисли о свом месту у свету, већ и оно „што Бог хоће са руским народом у историји“ (Матић, 2000: 23).

² Додуше, постоје и извори који говоре у прилог тврдњи да је Ционистички покрет, на челу са Теодором Херцлом, бечким новинаром, био у основи секуларан покрет који није придавао много значења религији. Међутим, када је дошло до успостављања јеврејске државе након Другог Светског рата, успоставило се да је вера један од фундаменталних темеља јеврејског идентитета. Погледаги више у: Миролуб Јевтић, *Политикологија религије*, поглавље „Место јеврејске религије у политичком животу Израела“, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, 2009, стр. 331-336.

Кратак историјски приказ односа цркве и државе у Србији

Православље се схвата(ло) као најважнији елемент идентитета Срба и Србије. Његова функција у идентиту Срба је вишеструка, од политичке, образовне, културне, до еманципаторске. Нас интересује свакако политичка улога која се рефлектовала на традицију и српску баштину јер је „заснивање традиције у светосављу и држави Немањића дало је главне оријентире сигурнијем путу српског народа у историју и огромна историјска искушења пред моћним и затирујућим силама са којима се одржавање те изворне традиције вековима суочавало“ (Матић, 2000: 28). На самом почетку треба истаћи једну веома важну чињеницу, а то је да је након пада српске средњовековне државе под османску власт, једини репрезент народа и једина институција која је окупљала Србе била је православна вера и црква. Иако је и прије тога однос црква – држава био веома јак, од тренутка нестанка српске државе и државности, црква преузима улогу и функцију заштитника идеје српске државе и државности и наде да ће се она кад тад обновити.

Укидањем Пећке патријаршије 1766. године улога цркве се увећала, јер како Бранислав Ђурђев пише „... српска црква је после обнављања Пећке патријаршије обухватила својом организацијом сав српски народ под турском влашћу... Како су се у турској феудалној држави народи делили по вери, што је природно за једну феудалну и теократску државу, то је и црква постала политички представник српског народа (курзив М.В.)“ (Јевтић, 2009: 454). Историјско – политички контекст обнављања Пећке патријаршије је такође важан јер указује на то да је патријаршија обновљена онда када је „политички значај српског народа за стабилност османске државе био важан и када се на месту великог везира нашао Мехмед-паша Соколовић...“ (Јевтић, 2009: 454). Након борби за ослобођење српског народа оличених у борбама династије Петровић у Црној Гори и наравно I и II српским устанком и стварањем аутономне кнежевине, створени су и предуслови за обнову државности. Упоредо са обновом државности, долази и до поновног успостављања српске цркве као једног од елемената државности. После добијања аутономије 1830. године, Србија добија право да бира свог епископа. „Тако се види како се са развојем државе развија и црква и како те две институције иду једна са другом. Тачније речено како црква даје држави легитимитет“ (Јевтић, 2009: 455). Важно је истаћи да се црква простирала само на на територији аутономне покрајине, дакле православни Срби који су живели ван територије покрајине су били ван јединства са црквом у Србији.

Након ослободилачких ратова и Берлинског конгреса 1878. године, Србија је проширила своје границе. У складу са тим „и црква је ширила опсег свог дјеловања. На молбу кнеза Милана и тадашњег митрополита Михаила, цариградски патријарх Јоаким III је издао писмени акт о успостављању аутокефалности цркве.³ Какав је положај након тога црква имала у Краљевини Србији најбоље се види из њеног Устава, који је чланом 3. одредио следеће „Државна црква у Србији је источно православна. Православна Црква краљевине по догматима једнака је са источном васељенском Црквом. Независна је и аутокефална“ (Устав Краљевине Србије, 1901, члан 3). Такође је важан члан 7. који каже да „Краљ и његова деца морају бити вере источно православне“ (Устав Краљевине Србије, 1901)

Ова пракса се промијенила након Првог светског рата и стварања једне вишенационалне и вишевјерске државе. Положај православља се променио и оно сада постаје равноправно са римокатолицизмом и исламом, док остале вере остају само признате. Верске нетрпељивости су се показале као неизбежне, и то не само због питања вере, већ посебно у питању ситуација гдје су вјерско и политичко ишли заједно. Такав пример је било рецимо потписивање Конкордата са Ватиканом 1937. године, када је СПЦ повела жестоку кампању против тог потписивања. Али како је потписивање изгласано у скупштини, СПЦ се одлучила да искључи све посланике који су гласали за потписивање. Занимљиво је да је у ту групу спадао и тадашњи председник владе Милан Стојадиновић, који је касније из своје странке искључио све посланике који су били против конкордата (Јевтић, 2009: 457). Конкордатско питање је завршило да демонстрацијама које је организовала СПЦ, а епилог је био одлука сената да се повуче потписивање конкордата, Црква је повукла акт искључења посланика из свог крила 1938. године док је тадашњи патријарх Варнава умро по неразјашњеним околностима.

Након Другог светског рата и успостављања ФНРЈ поново долазе тешка времена за СПЦ. Она постаје предмет тајног, а неријетко и јавног, прогона. После дужег времена, црква се нашла одвојена од државе, како

³ Аутор сматра да је веома важно истаћи да црква у Црној Гори никада није тражила аутокефалност од цариградског патријарха, те се са тог становишта не може говорити о „обнови аутокефалности Црногорске православне цркве“, нечега што се често може чути у последњих десетак година у Црној Гори. Важна чињеница за политикологију религије јесте да је ово одличан показатељ да власти у Црној Гори сматрају да је аутокефална црква важна за обнову државности једне земље. О томе како прича о „обнови аутокефалности ЦПЦ“ нема историјско утемељење погледати: Љубомир Дурковић, *Митрополија црногорска никада није била аутокефална*, Свети архиепископски Синод СПЦ и Митрополија црногорско-приморска, Београд – Цетиње, 1991.

правно – формално тако и неформално. Уставом из 1948. године црква се, између осталог, одваја од државе а грађанима је зајемчена слобода свести и слобода вероисповести. Забрањена је злоупотреба цркве и вјере у политичке сврхе и постојање политичких организација на вјерској основи.⁴ Политика комунистичких власти према СПЦ није била нимало пријатна. Одсјечена од своје материјалне базе (одузето јој је око 70.000 хектара земље и 1180 црквених зграда), СПЦ је запала у незавидан положај, што се нарочито одразило на свештенство, које је било приморано да ради у фабрикама и сл. Само у периоду од краја октобра 1944. до децембра 1948. убијена су 22 свештеника без суђења.⁵ Покушај стварања нових нација на простору тадашње Југославије и нових аутокефалних цркава (рецимо Македонски раскол је одличан примјер) је такође један удар на СПЦ од стране тадашњих власти.

Након распада велике Југославије и увођења вишестраначја, улога православаља и СПЦ се мењала на боље. Од приснијег односа са политичким странкама па све до увођења крсних слава истих, посећивања храмова на велике хришћанске празнике од стране високих државних функционера, и много других примера, указују на ојачану улогу СПЦ у политичком животу Србије. Како правно раздвојене, држава и црква данас имају доста присан однос. Ниједно важно политичко питање не може да прође без мишљења цркве, које је често веома цењено и уважено. Одличан је примјер улоге цркве по питању решавања косовског проблема. Иако неки политичари сматрају да црква не треба да се меша у политику⁶, чини нам се да је то немогуће у случају Србије. Како смо кратко указали у претходним редовима, црква и држава су имале веома присан однос током историје (сем у време комунистичке Југославије) те да због тога СПЦ заузима важно мјесто на политичкој мапи Србије. Као таква, њен утицај на српски политички образац је дефинитивно важан и вредан за истраживање.

⁴ Погледати више о правним одредбама о вери и верским заједницама Устава из 1948. у: Димшо Перић, *Црквено право*, Правни факултет Унивезитета у Београду, Београд, 1999, нарочито стр. 202.

⁵ О томе каква је политика комунистичких власти према СПЦ била може илустративно послужити примјер судбине манастира Ђурђеви ступови код Берана, родног мјеста аутора. Овај манастир је скоро славио 800 година постојања (саграђен још 1213. године!), али је рецимо током '70тих и почетком '80тих година прошлог вијека служио као остава, простор за војне вјежбе, па чак и мјесто за чување стоке током хладних зимских мјесеци.

⁶ То је рецимо мишљење тренутког првог потпредсеника српске владе Александра Вучића, који је једном приликом рекао да Црква је сме да се меша у политику, а ако баш то жели, да треба да оснује политичку странку и да изађе на изборе.

<http://www.pobjeda.me/2013/04/26/aleksandar-vucic-crkva-i-mitropolit-amfilohije-nece-voditi-politiku-srbije/#.UsIYoIakqzo>, приступљено 30.12.2013.

Православље и српски политички образац

У овом поглављу ћу покушати да укажем на везу између православља и одлика српског политичког обрасца онако како их види Матић, те да стога овај раду буде један скроман допринос разумијевању српског политичког обрасца. Наиме, према Матићу, српски политички образац одликује неколико особина, али као језгро и саму суштину он види у следећем: *бити и остати свој и својствен, на своме*. (Матић, 2000: 27). Важно је указати да су све остале саставнице српског политичког обрасца награђиване на ову основу.

Геополитички положај српске државе, који смо раније описали употребљавајући римски израз „промаја“, је умногоме условио формирање српског политичког обрасца. Након 1054. године и Велике шизме унутар хришћанства које се поделило на две струје, римокатолицизам са сједиштем у Риму и православље са седиштем у Цариграду, Балканско полуострво је постало полигон на којем се ове две струје сударају, мешају и у великој мери утичу на политичке прилике. Након историјских догађаја и формирање српске средњевековне државе и добијања аутокефалне цркве 1219. године, које је мало детаљније описано у претходном поглављу, настаје симбиоза између српске државе у православља. Национални принцип давања аутокефалних цркава је први од неколико утицаја православља на српски политички образац, супротно рецимо Римокатоличкој цркви и њеној централистичкој организацији. Са друге стране, Римокатоличка црква је свакако ширила свој утицај на Балканско полуострво, нарочито после појаве протестантизма 1517. године у Западној Европи и продирања Османске империје са истока, када римокатолицизму почиње масовно да опада број верника. Управо из тог разлога они су се окренули агресивној пропаганди вере, која је започела са формирањем „Конгрегације за пропаганду вере“ у Риму 1622. године. Према списима из Ватиканског архива они су се окренули, између осталог, и Балканском полуострву. Планови Ватикана су били да преко Црне Горе, коју су сматрали „вратницом за Србију“, допру дубље на Балканско полуострво.⁷ Чини нам се да је то права суштина поруке који нам шаље Матић – бити и остати свој и својствен и на своме, значи држати до себе и свог идентитета, као јединог начина да се остане посебан у балканском лавиринту народа и вера. Уколико је тај идентитет базиран на припадности једној религији, то значи чувати православље као суш-

⁷ Погледати више о томе у: Марко Вековић, *Црна Гора и Римокатоличка црква (1622-1878)*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2012.

тину свог идентитета и чувати своју територију. Како се другачије може разумети Косовски бој ако не борба за своју државу, народ и веру, у то схваћених као тројство у једноме. Слика која сјајно илуструје ову идеју јесте филм Здравка Шотре „Бој на Косову“ и сцена када се српски јунаци причешћују прије него ли оду у борбу са Османлијама.

Претходно смо указали једну одбранбену (дефанзивну) улогу који је православље имало у српској историји. Са друге стране, офанзивна улога православља се једино може схватити у политичком смислу, али не и у верском. Односно, мисионарење а посебно прозелитизам су слабо развијени принципи у православљу, нарочито када се оно упореди са другим верским учењима.⁸ Како Матић тачно пише „српској религиозности, која је један од темеља свеукупног националног идентитета, нису својствени фанатизам ни искључивост, па према томе ни прозелитске претензије“ (Матић, 2000: 35). Али у политичком смислу, православље је имало више него офанзивну улогу у иницирању, организовању а понекад и у извођењу политичких акција. Узећемо овдје примјер Првог српског устанка. Свакако да постоји неколико различитих теорија о разлозима за почетак Првог српског устанка, а једна од њих коју ћемо изложити овде јесте управо везана за припадност православљу и снагу тог идентитета за покретање једне шире политичке акције. Наиме, као што се зна, Османска империја није делила људе по народној припадности, већ према верској припадности, односно имала је систем милета. У складу са тим уређењем, сваки муслиман, био он из Турске, Босне, Србије или неке друге земље која је била у саставу османске империје је имао идентична права као и сви остали муслимани. Његова пређашња припадност некој нацији није била битна. Иста је ситуација била са припадницима других религија, који су имали лошији статус у друштву само због тога што су били римокатолици, јевреји или православци. Тако да се лош друштвени положај Срба за вријеме дуге османске окупације могао ријешити једноставним чином напуштања своје вере и преласком на ислам. То је и један део народа и учинио, како би се решио беде и сиромаштва. Када је положај постао несношљив а политичке прилике биле повољне, православни Срби су устали на устанак. Сматрамо да из овог примера можемо извести барем двије особине српског политичког обрасца: прво, једна позитивна дрскост у очување идентитета (оног што Матић зове бити свој и својствен) која се огледа у отпору према туђинској власти на српској територији (остати на своме) и друго, прелазак из једне вере у другу се од тада сматра као један вид издаје, што се пренело и на поље политике, гдје политичари који мијењају сво-

⁸ Погледати теоријска одређења о мисионарењу и прозелитизму у: исто, стр. 15-18.

ју страначку припадност углавном имају веома лош углед, па самим тим и резултат на изборима. Матић се такође слаже и пише да „познавање феномена провере у проучавању политичке традиције и политичког понашања уопште значајно је због тога што се обрасци слични реаговању и држању после „политичке провере“ у доброј мери подударају са онима у случају религијског преобраћеништва. Уосталом, идеолошка и политичка конверзија, по себи је и усвајање нове „политичке религије“, што доводи до појачаног испољавања жестине, осветољубља и других негативних страсти према ранијим политичким истомишљеницима и сарадницима“ (Матић, 2000: 59).

Са друге стране, кроз српски политички образац провејава идеја жртвовања вође за добро народа, мада је прецизније рећи да се овдје ради о покушајима владара (данас носиоца политичких функција) да убеди народ како они „владају из народа а за народ“. Иако у последње вријеме (барем од краја Другог светског рата) ова одлика представља негативну страну српског политичког обрасца, њен почетак је имао изузетно позитивну конотацију, повезану са религијом. Историјски пример Св. Саве и његовог оца Стефана Немање, који окрећу главу од овоземљског материјализма и приклањају се „царству небеском“, даје нашем политичком обрасцу тај „потез величине“, како га назива Матић. „Тај момент... у коме управо најзаслужнији за огромно стваралачко дело и успехе не траже за њих награде у власти и овоземљским добрима, већ у духовном животу, одрицању и примеру наследницима и будућим нараштајима. Тиме се јавно показује да суштина српске идеје није власт и користољубље, него личне жртве и прегнућа за добро своје земље и свог народа“ (Матић, 2000: 31). Модерна српска историја, нажалост, није имала много сличних позитивних примјера.

Следећа одлика је „осећај величине“ се извлачи из једне много дубље приче, која има за производ мишљење Срба о својој величини, која је у реалним оквирима, више него прецењена. Осећај изузетности и величине се, могуће, извлачи из два извора. Први је „царска свијест“ српског народа, за који поједини аутори често говоре да је имала јак утицај на Србе. Како се кроз историју мали број народа може подичити са чињеницом да је имао цара и царство, као што су Срби имали цара Душана, и та је чињеница утицала на Србе да се осећају посебно и изузетно.⁹ Још већи утицај је имао Косовски бој на осећај величине Срба,

⁹ Ова теорија се често може чути на предавањима проф. др Драгана Симеуновића, који управо појмом „царске свести“ објашњава рецимо незадовољство наше нације када кошаркашка репрезентација освоји треће мјесто на првенству света, што је реално огроман успјех у односу на габарите Србије. Али „царска свест“ утиче да увек тежимо најбољем и највећем достигнућу. То неријетко може бити и извор фрустрација.

што је свакако и доказивија претпоставка од „царске свести“. Утицај религије у овом историјском тренутку није могуће заобићи, те заједно са њом и идеју осећања величине, посебности и изузетности. Та одлика има једну јаку хришћанско – културну позадину, која заједно са тадашњим политичким приликама, чини да се ова одлика задржи јако јако дуго након саме битке на Косову. „Поред прастаре и поткопане Византије, од Татара заробљене Русије и раскомадане Бугарске, *српска је држава у четрнаестом столећу понела барјак источно – хришћанске културе... Српско са својим владалачким, феудалним и црквеним представницима, осетило се чуварем и браниоцем хришћанског Истока и то је средњовековној Србији, њеном државном експанзивном стремљењу и њеним борбама надахнуло онај потез величине, иако је географски и етнички основ био сразмерно мален* (курзив М.В.)... Сви ти владоци (Немањићи, примедба Милан Матић) испуњени су мање више свешћу да су у служби једне религиозно – културне идеје... Као представница целог источног хришћанства, сударила се Србија са турством, носиоцем ислама. Србија је била једина држава на Балкану која је дала озбиљног отпора османлијској инвазији...“ (Матић, 2000: 71).

Однос српског народа према вођама је као медаља са две стране. Срби имају образац побуне против туђинске власти и аутократских вођа, мада неријетко се дешавало и да подлегну манипулацијама, популизму и подаништву. Чини нам се да и овдје можемо пронаћи везу са црквом и религијом. Наиме, аутор сматра да што је однос вође према СПЦ и православљу био приснији, то је и његова подршка у народу била већа. Али, са друге стране, овај став трпи критике у смислу да су неки од политичара који су имали изузетно негативан став према религији имали и највећу подршку народа (Броз је најбољи пример). То се са једне стране може приписати популизму тих владара, али и тренутним положај цркве у друштву. Са друге стране, рецимо Милошевић, иако социјалиста и наследник политике КПЈ-а, је увидио значај религије и користио га у политичке сврхе након увођења вишестраначја (сетимо се само говора на Газиместану). Оно што се може тврдити са извесном дозом сигурности јесте да подршка СПЦ у данашњем времену политичким партијама и њиховим лидерима може донети само јачање угледа и изборног резултата. То су схватиле и политичке партије, од којих велика већина имају партијске крсне славе, као што рецимо Демократска странска слави Ђурђевдан. Такође, велики број политичких слогана упућује на ову везу, као што је рецимо онај „С вером у Бога, за краља и отаџбину“.

Снажан осећај за правду и правичност је такође одлика српског политичког обрасца. Чини нам се да се овај осећај изводи управо из обе

улоге православља у биткама српског народа – офанзивним и дефанзивним. Те битке су скоро увијек биле у име хришћанске идеје, идеје у чијој суштини правда и правичности имају веома истакнуто мјесто. Колики утицај ове идеје имају у српском политичком обрасцу најбоље можемо видети из текста химне „Боже правде“, која самим својим насловом упућује на религију и правду.

И на крају желимо да укажемо на аспект епске културне баштине Срба и религије, која се делимично рефлектовала и на политички образац. Религија и релиозно има истакнуто мјесто у српској епископској баштини. Кроз социјализацију, о којој је такође било речи и претходном тексту, епископско – религијско је постало важан дио српског културног идентитета. А како смо већ рекли, политички образац је и настао као део ширег културног обрасца, и као такав неодвојив је од религије.

Закључак

Аутор се нада да је у претходним поглављима указао на везу православља и формирања српског политичког обрасца, као и на улогу религије и религиозних идеја у њему. Са друге стране, ако пођемо од претпоставке да смо успјешно доказали овај однос, поставља се једно веома важно питање са којим желимо и да закључимо овај рад – да ли је такав политички образац, са истакнутим мјестом православља у њему, брана демократизацији Србије?

Принцип на који су православне цркве организоване сам по себи указује на посебно присан однос цркве и државе. Такође, како је православље одржало „догматску чистоћу“ (на то алудира и сам назив), она нема потенцијале да иде корак у корак са савременим друштвом и његовим напретком. Иако се цркве труде да одрже корак (користећи савремене методе комуникације, интернет, фејсбук, твитер и слично), тај процес не иде баш глатко. А како православље инсистира на догматској чистоти, утолико му је и теже да се адаптира на савремене токове. Нарочито на оне које иду руку под руку са савременошћу – овде ћемо истаћи само права жена, право на абортус, контрацептивна средства, истополне бракове и сл. У том случају православље показује једну слабост – немогућност да се адаптира на савременост. То се одразило и на демократизацију. Ако се погледају савремени политички системи земаља са доминантним хришћанским становништвом, лако је закључити да је демократије много виђе развијена у римокатоличким и протестантским срединама. За православље се не може закључити исто. Чини нам се да је један од разлога управо тај присан однос православља и традиције, која може „бити извориште крутости и конзервативизма, дакле, ометати

цивилизацијске, па и демократске процесе и преображаје у једном народу“ (Матић, 2000: 89, фн. 31). Упоредна анализа¹⁰ држава са доминантно православним становништвом нам указује на недостакак демократије у њима. Србија, Црна Гора, Македонија, Украјина, Русија, Молдавија, Белорусија итд су само неке од земаља у којима је бифизитско православље¹¹ доминантна религија, а чију владавину можемо одредити као ауторитативну, са неким елементима демократичности. Али оне нису демократије. Са друге стране, позитивни примери могу бити рецимо Грчка која је чланица Европске уније и НАТО-а, у којој православље има такође истакнуту улогу а ипак се она сматра демократијом. Према неким ауторима, управо је црква у Грчкој била један од најважнијих елемената демократизације Грчке. Такође, још три чланице ЕУ имају доминантно православно становништво – Бугарска, Румунија и Кипар. Дакле, православље ипак нема непрелазне теолошко – политичке препреке које би зауставиле процес демократизације. Управо смо и на неколико примера одлика српског политичког обрасца указали да оно има потенцијала за демократију, само то није довољно. Потребна је политичка воља са врха, која ће заједно са снагом коју православље има, повести земљу ка демократизацији.

Са друге стране, не морамо се ни сложити да православље и његова везаност за традицију представљају основу конзерватизма, који има негативан однос према демократији. Управо је у томе шанса Србије, јер је њена политичка традиција и баштина пуна сјајних примјера демократичности и развијених демократских идеја још много раније нешто што се мисли. Народни сабори, устави, закони, аутономија, права и друге демократске институције су итекако присутне у српској традицији, па у том случају оне могу бити само подстрек демократизацији, а не супротност.

¹⁰ Погледати: Alfred Stepan, Religion, Democracy, and the ‘Twin Tolerations’, *Journal of Democracy*, Vol. 11, No. 4, 2000, pp. 37-57. У овом чланку Степан се пита да ли су сви религијски системи компатибилни са демократијом, или неки нису? Концентрише се на конфуцијанизам, ислам и православље. Што се тиче православља, тачно приказујући неке теолошке елементе који се могу повазати са политичким (не)деловањем Степан закључује да православље није антидемократска сила. На примеру Грчке он показује да ако је политичка воља спремна да ради за демократију, онда се и православље може ставити у ту функцију.

¹¹ На четвртог Васељенском сабору у Халкедону, 451. године, дошло је до поделе на монофизитске и бифизитске цркве. Укратко, монофизитизам је усвојио учење да Исус Христ има само једну природу, божанску, док бифизитско православље (коме припада и Српска православна црква) учи да Исус има две природе, божанску и људску. У монофизитске цркве данас спадају рецимо Копти у Египту, црква у Грузији, Јерменији, Етиопији и Еритреји.

Литература:

1. Andrić, Ivo (2000): *Znakovi pored puta*, Kairos, Sremski Karlovci..
2. Vasić, Dragiša (1992): „Karakter i mentalitet jednog pokoljenja“, u: Bojan Jovanović, *Karakterologija Srba*, Naučna knjiga, Beograd.
3. Vasović, Mirjana (2007): *U predvorju politike, politička socijalizacija u detinjstvu i ranoj adolescenciji*, Službeni glasnik, Beograd.
4. Veković, Marko (2012): *Crna Gora i Rimokatolička crkva (1622-1878)*, Zadužbina Andrejević, Beograd.
5. Dvorniković, Vladimir (1995): *Borba ideja*, Tersit, Službeni list SRJ, Beograd.
6. Dvorniković, Vladimir (1990): *Karakterologija Srba*, Prosveta, Niš.
7. Durković, Ljubomir (1991): *Mitropolija crnogorska nikada nije bila autokefalna*, Sveti arhijerejski Sinod SPC i Mitropolija crnogorsko-primorska, Beograd – Cetinje.
8. Jevtić, Miroljub (2009): *Politikologija religije*, Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd.
9. Jovanović, Slobodan (1992): „Srpski nacionalni karakter“, u: Bojan Jovanović, *Karakterologija Srba*, Naučna knjiga, Beograd, 1992.
10. Matić, Milan (2000): *O srpskom političkom obrascu*, JP Službeni list SRJ i Institut za političke nauke, Beograd.
11. Matić, Milan, Podunavac, Milan (1993): *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd.
12. Perić, Dimšo (1999): *Crkveno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
13. Stepan Alfred, Religion, Democracy, and the ‘Twin Tolerations’, *Journal of Democracy*, Vol. 11, No. 4, 2000.
14. „Ustav Kraljevine Srbije“ (1901): Državna štamparija, Beograd.
15. Crnjanski, Miloš (1989): *Politički spisi*, Sfairis, Beograd.
16. Džadžić, Petar (1987): *Homo balkanicus, homo heroicus*, BIGZ, Beograd.

THE ROLE OF RELIGION IN FORMING THE SERBIAN POLITICAL PATTERN

Summary: Serbian political pattern is made under the influence of several different factors. However, this paper focuses on just one of them – religious one and accordingly, it states the following research question: what was the role of religion in forming the Serbian political pattern, and how it is today? Within the paper, the author emphasis the role of Christianity, or to be more exact, the Orthodoxy, as one of the most important factors of Serbian political sphere. Throw the centuries, Orthodoxy followed the Serbian state development, and influenced it by using the Serbian Orthodox Church in this purpose. Therefore, throw ages, Serbian politics was under influence of religion. By following this, within this paper the author will try to explain how religion influenced the formation of Serbian political pattern.

Introduction is used to state the fact that the political science researches lack of topic on political pattern. However, many Serbian writers, such are I. Andric, S.

Jovanovic, J. Ducic, J. Cvijic, D. Vasic and many other, have left something behind themselves which can be used as a good starting point for research on Serbian political pattern. Yet, Milan Matic is the main source for this kind of research in Serbia, and his book *About Serbian political pattern* (Matic, 2000). On the other hand, given literature lack of two defiance's – both in scientific and methodological sense. All these sources, along with Matic's book, represent one general view on the problem which is not even defined as it should be. Therefore, in Serbian political pattern many different things were pushed in, but very few of them were properly explained. Based on this assumption, main research question of this paper is - what was the role of religion in forming the Serbian political pattern, and how it is today?

In order to give a proper answer to this question, the following text is devoted to the question – what political pattern is and what sort of connection can be found between political pattern and religion? The author states that political pattern is a sort of a modern PC's hard discs, where the cultural and political heritage of one people is placed, and where they can found answers on many future questions. Also, the question of relationship between political pattern and political culture is briefly shown, where author follows the argumentation that political culture is a general picture, from which political pattern evolves. As tradition and socialization are two most important factors in political culture transmission, it can be assumed that religion is important part of both tradition and socialization. In order to show how tradition and religion are closely connected the author point out the example of Jews and Jewish people after they were expelled from their country in 132.

Next part of this paper is used to point out the brief history of church – state relation in Serbia. Main goal of this part of the text was to indicate the fact that church and state was strongly connected through history and that this fact must have left some influence on Serbian political pattern.

After this, the author tried to point out the role of religion in forming the Serbian political pattern. By using some of Matic's determinants of Serbian political pattern, the author tries to connect them with religion. Determinants such as “be your own and on your own”, defensive and offensive role of Orthodoxy, leader sacrifice in the name of people, keeping its own identity, sense of justice etc. are all closely connected with religion and its socio – political teachings and consequences.

In conclusion, the author assumes that he managed to show the role of religion (Orthodoxy) in forming the Serbian political pattern and he asks – is this kind of political pattern a barrier to a process of democratization in Serbia? Or in other words, is Orthodoxy compatible with democracy and democratic political culture, or not? As a conclusion, the author states that even though orthodoxy is, in general, found as a conservative force in one society, on the other hand, Serbia's political history and heritage is full of democratic examples way before many Westerners think. In that case, Orthodoxy can be used as a force for democratization, not against it.

Key words: political pattern, Serbia, religion, Orthodox Christianity, politics, the role, function, establishing